

Шашкова К. Д., магістрант
дзённай формы навучання
Навуковы кіраўнік – Смолик А. І.,
доктар культуралогіі, прафесар

СТАРАЖЫТНЫЯ ЎЯЎЛЕННІ БЕЛАРУСАЎ АБ ЗАХВОРВАННЯХ І СПАСАБАХ ІХ ЛЕКАВАННЯ

Сярэдняя працягласць жыцця людзей у старажытнасці складала 20–25 гадоў. Яны пакутавалі тымі ж захворваннямі, што і сучасныя. Першыя лекары ведалі, што парушэнне дыхання, заканчэнне крыві можа прывесці да смерці [2].

У першабытным грамадстве існаваў шэраг сацыяльных інстытутаў: інстытут табу–забаронаў, старэйшын, ініцыяцый (пераход у ранг дарослага шляхам фізічных і духоўных выпрабаванняў).

У той час складваецца:

- Народная гігіена – комплекс паняццяў і ўменняў гігіенічнага характару (выбар месца жыхарства, падрыхтоўка ежы, пашыў адзення і абутку, ўяўленні аб жывой і мёртвай вадзе, аб ачышчальных уласцівасцях агню, абкурванне памяшканняў, спальванне памерлых).

- Народная медыцына – комплекс паняццяў і ўменняў лячэбнага характару, з выкарыстаннем сродкаў жывёльнага, расліннага, мінеральнага паходжання.

У гэты час фармуецца ўяўленне аб прасцейшых лекавых формах. Праводзяцца простыя медыцынскія мерапрыемствы: лячэнне пераломаў, трэпанация чэрапа, паражнінныя аперацыі (кесарава сячэнне). Першыя лекары праводзілі рацыянальныя прыёмы, але яны набывалі містычную форму (абрадаў і замоў) [4].

Першабытна–абшчынны лад стварыў перадумовы для ўсёй наступнай эвалюцыі чалавецтва. Вывучэнне астанкаў першабытнага чалавека паказала, што яго косткі нясуць на сабе незгладжальныя сляды траўматычных пашкодванняў і цяжкіх хвароб, такіх як артрыты, пухліны, сухоты, скрыўлення пазваночніка, карыес зубоў і многіх іншых захворванняў. Такім чынам, не выклікае сумненняў, што першабытны чалавек хварэў, і хварэў цяжка. Вызначаюцца тры перыяду ў развіцці першабытнага лекавання [4].

Грань паміж жывёлай і чалавекам вызначалася наяўнасцю так званай гамініднай трыяды, якая ўключала ў сябе наступныя прыкметы: прамаходжэнне, свабодную развітую пэндзаль з супрацьпастаўляюць вялікім пальцам, адносна буйны высокаразвіты мозг.

На гэтым этапе антрапагенезу ў працэсе абжывання жылля і прымянення агню ўжо сталі фармавацца зародкі гігіенічных навыкаў, але пахаванняў памерлых яшчэ не было. У перыяд пераходу да паляўнічай гаспадарцы змянілася і светапогляд людзей, пачалі зараджацца першыя рэлігійныя ўяўленні, якія адбіліся і на прыёмах лекавання. Першабытны паляўнічы стаў разумець, што жывёлы з'яўляюцца асноўнай крыніцай яго існавання. Многія плямёны лічылі тое ці іншае жывёла сваім родапачынальнікам, ахоўнікам здароўя. У многіх плямёнаў існавала слова «татэм», што азначае «мой род» – адсюль паўстаў тэрмін «татэмізм» – вера чалавека ў існаванне цеснай роднаснай сувязі паміж яго родам і пэўным відам жывёльнага, якое сталі называць татэмным жывёлам. Татэму не пакланяліся, яго лічылі «бацькам», «старэйшым братам», абаронцам ад бед і хвароб. Іншымі рэлігійнымі ўяўленнямі, характэрнымі для перыяду ранняй радавой абшчыны, былі фетышызм, анімізм і магія [6].

Фетышызм (партуг. «фетыш» – амулет, талісман) – вера ў звышнатуральныя ўласцівасці неадушаўлёных прадметаў. Спачатку гэтая вера распаўсюджвалася на прылады працы, пасля фетышы сталі вырабляцца спецыяльна ў якасці культавых прадметаў; так з'явіліся амулеты і талісманы (ад чумы, халеры, раненні ў баі, укусаў атрутных змей) [9].

Анімізм (лац. «аніма» – душа,) – вера ў душы, духаў і ўсеагульнае адухаўленне прыроды. Гэтыя ўяўленні звязаны з культам памерлых, і рытуалы, прысвечаныя мёртвым, да гэтага часу сустракаюцца на астравах Акіяніі, у Аўстраліі, Амерыцы, Афрыцы [1].

Магія (грэч. «магеа» – вядзьмарства) – вера ў здольнасць чалавека звышнатуральным чынам ўздзейнічаць на іншых людзей, прадметы, падзеі або з'явы прыроды. Пазней з'явілася лячэбная магія–лекаванне ран і хвароб, заснаванае на рытуалах і адпраўленні розных культаў. Гэтыя цырымоніі звычайна здзяйснялі старэйшыны роду [5].

У эпоху ранняй радавой абшчыны лекаванне было калектыўным заняткам. Жанчыны займаліся ім таму, што гэтага патрабавала клопат пра дзяцей і іншых членаў абшчыны, мужчыны таму што трэба было аказваць дапамогу суродзічам падчас палявання або ў барацьбе з суседнімі плямёнамі.

Асабліва важным этапам у гісторыі развіцця чалавецтва стала эпоха позняй радавой абшчыны. Лекаванне ў гэты перыяд характарызуецца выкарыстаннем першабытнымі людзьмі эмпірычных ведаў, атрыманых у выніку практычнага вопыту. Для лячэння яны з поспехам карысталіся флорай і фаунай таго кантынента, на якім пражывалі: эўкаліптавае смалой, касторовое масла, цыбулінамі архідэй, тлушчам жывёл [6].

Першабытныя лекары ўжо валодалі пэўнымі навыкамі: яны ўмелі спыняць крывацёк пры дапамозе павуціння і попелу, пры змяіных укусах высмоктвалі кроў і прыпякалі рану, яны валодалі таксама прыёмамі аператыўнага лячэння, умелі апрацоўваць раны лекамі, прыгатаванымі з раслін, мінералаў і частак жывёл, накладвалі імправізаваныя «шыны» пры пераломках, ведалі ап'яняльнае і наркатычнае дзеянне некаторых прыродных сродкаў і выкарыстоўвалі іх для ўмелі рабіць кровапускання (ужываючы для гэтага вырабы з каменя, косці, рыбінай лускі, калючкі і шыпы раслін), маглі таксама выявіць вену пры дапамозе невялікай стрэлы, якую выпускалі з блізкай адлегласці [6].

Лекі, у асноўным, былі расліннага паходжання, месныя расліны вырошчваліся людзмі або знаходзіліся навакольным асяроддзі: палын, крапіва, багун, бадзяга, ліпавы колер, кара ясеня, ягады ядлоўца, а таксама лісце, венікі і сок бяроз, заморскія – пастаўляліся на кірмашы. Выкарыстоўвалі мыш'як, сурмы, скіпідар, воцат. У казках захаваліся паданні пра «жывую» і «мёртвую» ваду. Лекавыя звесткі фіксаваліся ў траўніках і лячэбніках.

Лекавыя ўласцівасці вады ў самых разнастайных яе відах шырока выкарыстоўваліся ў народнай медыцыне. Выкарыстоўвалася як прыродная вада: дажджавая, крынічная, рачная, раса, снег, град, так і спецыяльна прыгатаваная з выкарыстаннем траў і прадметаў: сіта, хлеба, яйкі і інш.

Ад усіх хвароб выкарыстоўвалі праточную ваду, менавіта гэтай вадзе прыпісвалі аздараўленчыя ўласцівасці, лічачы нароўні з дажджавой і калодзежнай «жывой» вадой. Умыванне падчас першай вясновай навальніцы здольна было адвесці любую хваробу. На Івана Купала купаліся ад усіх хвароб, гэтак жа паступалі ў Вадохрышча. З

аздараўленчай функцыяй вады суадносіцца казачны матыў ажыўлення [8].

У язычніцкай Русі, якая ўвасабляла ў сваіх бажаннях сілы прыроды, захавальнікамі і носьбітамі вышэйшых інтэлектуальных спазнанняў свайго племя, у тым ліку і медыцыны, былі старэйшыя ў родзе (старцы, «калікі перахожыя»). Яны сумяшчалі ў сабе і адпраўленне вонкавага рэлігійнага культу, і захоўванне паданняў, і вяшчанне права. Валодалі, па ўсёй верагоднасці, і таямніцамі першабытнага медычнага мастацтва [3].

Лічылася, што ведамі і магічнымі здольнасцямі вылячэння хвароб валодалі не толькі знахары, але і пастухі, аўчары, кавалі, а таксама кожная вясковая жанчына, якая засвойвала пэўны аб'ём медыцынскіх ведаў і ўмела лячыць прастуду, дзіцячы плач, урокі, прымаць роды. Галоўная мэта лячэння – выгнанне, выдаленне хваробы з цела чалавека, для чаго практыкаваліся разнастайныя спосабы і прыёмы. Само славянскае слова урач (врач) паходзіць ад «хлусіць» (врать) – гэта значыць, загаворваць хвароба. Народная медыцына шырока карысталася вербальнымі сродкамі лячэння: лекар палохаў хваробу формуламі пагрозы з матывамі перасеку, рэзаньня, біцця, спальвання і т. п. [3].

Вялікае значэнне ў лекарстве мелі заговоры і малітвы. Гэта прадугледжвала абавязковую прысутнасць лекара і пацыента ў адным памяшканні. Прысутнасць аўтарытэтнага і даверанага чалавека не толькі пазбаўляў хворага ад хваробы, але і змяняла яго псіхалагічны стан, павялічваючы тым самым надзею на папраўку і аднаўленне.

У гэтых жа мэтах ўжываліся зняважлівыя звароты: хвароба называлі злы, дрэнны, чорнай, хвацкі, ворагам, здраднікам, вырадкам і т.п. Вербальныя формулы маглі ўтрымліваць не толькі пагрозу, але і прапанова заключыць «пагадненне аб ненападзе», уступіць у адносіны

абмену з духам хваробы. Змова нярэдка вербальная формула выкарыстоўвалася самастойна, як слоўны эквівалент лячэбнага дзеяння. Даследаванне вуснай творчасці, дадзеных археалогіі, старажытных пісьмовых помнікаў адлюстроўвае значную колькасць паданняў аб легендарных персанажах, якія знаходзіліся ля вытокаў народнай медыцыны на беларускіх землях [5].

Вуснай народнай творчасці беларусаў маецца шмат паданняў пра Івана Траўніка, Івана Купала, свята якое да цяперашняга часу адзначаецца 6–7 ліпеня – у перыяд вышэйшага росквіту жыватворчых сіл Зямлі. Шануюцца легендарныя брат і сястра Іван і Мар'я, у іх гонар названы кветка Іван–ды–Мар'я. У беларускай народнай медыцыне гэтая кветка і ў нашы дні выкарыстоўваецца як гаючыя сродак. Настоем гэтай расліны купаюць дзяцей, каб яны добра спалі. У адпаведнасці з уяўленнямі продкаў беларусаў, у якасці абярэгаў ад хвароб і злых сіл выступалі «дзядоўнік», змяіная трава, крапіва, лук, мак, мята, палын, часнык і інш.

Дзейным сродкам лячэння лічыўся падман хваробы. Для гэтага хворыя змянялі вонкавае аблічча, запэцкаўшыся сажай, апырсквалі вопратку дзёгцем, прыкідваліся памерлымі; сыходзілі з хаты, ідучы задам наперад; хаваліся пад карытам; пісалі на дзверы: «Прыходзь учора», «такога–то няма дома, сышоў у лес». Вярталіся дадому з месца, дзе здзяйсняўся лячэбны акт (двор, скрыжаванне, бераг ракі, могілкі), іншым шляхам, хутка ўцякаючы, каб хвароба не дагнала, не азіраючыся, каб позірмам не паклікаць яе з сабой. У выпадку эпідэміі здзяйсняліся абыходы вёскі, малебствы, опахивания вёскі, разнастайныя отгонныя рытуалы. Для папярэджання пранікнення хваробы ў сяло на яе шляху ўладкоўваліся перашкоды: праводзілася разора; на дарозе ставілася млынавая засаўка, разводзіўся велізарны вогнішча (пераважна з

хвойнага лесу, з ядлоўца), прыносілася агульнасельская ахвяра і інш.) [7].

Такім чынам, народнае лекаванне ўвабрала ў сябе як рацыянальныя веды і прыёмы (лячэбныя сродкі расліннага, жывёльнага, мінеральнага паходжання; псіхалагічнае ўздзеянне), так і фантастычныя (ірацыянальныя), якія ўзніклі як заканамерны вынік зменлівага светасузірання магутнай і незразумелай прыроды. Правераныя часам рацыянальныя прыёмы і велізарны эмпірычны вопыт народнага лекавання сталі пасля адным з вытокаў традыцыйнай, а затым і навуковай медыцыны. У той жа час, магічныя рытуалы і ірацыянальныя прыёмы першабытнага лекавання, з'явіліся прадметам крытычнай ацэнкі, і ў пэўных гістарычных умовах служылі падставай для барацьбы з народным лекаваннем.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Анимизм [Электронный ресурс] / academic.ru. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/59791>. – Дата доступа: 05.11.2023.
2. Всемирная Организация Здравоохранения [Электронный ресурс] / who.int. – Режим доступа: <https://www.who.int>. – Дата доступа: 28.10.2023.
3. Горелова, Л. Е. Медицинские воззрения языческой Руси / Русский медицинский журнал [Электронный ресурс] / rmj.ru. – Режим доступа: https://www.rmj.ru/articles/istoriya_medityny/Medicinskie_vozzreniya_yazycheskoj_Rusi. – Дата доступа: 05.11.2023.
4. Иваненко, О. Н. Методический конспект «Врачевание в первобытном обществе» / Иваненко О. Н. [Электронный ресурс] /

infourok.ru. – Режим доступа: <https://infourok.ru/metodicheskiy-konspekt-vrachevanie-v-pervobitnom-obschestve-2049801.html>. – Дата доступа: 01.11.2023.

5. Лаврентьева, М. А., Жидкова, Е. В. Проблемы народной медицины в реалиях современного общества / Экономические исследования и разработки Экономический журнал [Электронный ресурс] / edrj.ru. – Режим доступа: <http://edrj.ru/article/05-10-2018>. – Дата доступа: 01.11.2023.

6. Медицина Киевской Руси / А. А. Опарин. — Харьков: Факт, 2019. — 392 с.

7. Народная медицина: мост между прошлым и будущим здравоохранения [Электронный ресурс] / news.un.org. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2023/08/1443827>. – Дата доступа: 20.10.2023.

8. Подколзина, Е. В. Вода в народной медицине и магии славянских народов [Электронный ресурс] / cyberleninka.ru. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/voda-v-narodnoy-meditsine-i-magii-slavyanskih-narodov>. – Дата доступа: 04.11.2023.

9. Фетишизм [Электронный ресурс] / academic.ru. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/seksolog/222>. – Дата доступа: 01.11.2023.